

LØGSTRUP & LUTHER
SVEND ANDERSEN
KLIM, 2017
160 SIDER

Anmeldt af Kurt Christensen

Professor Svend Andersen (SA) har forfattet en bog om *Løgstrup & Luther*. Og det har han givetvis gode forudsætninger for. SA har i udgangspunktet haft nær tilknytning til K.E. Løgstrup og sad eksempelvis med i den komite, som efter K.E. Løgstrups død i 1981 redigerede de efterladte manuskript-udkast og blandt andet udgav de resterende bind af Løgstrups planlagte *Metafysik*-serie i fire bind. Og gennem de sidste mange år har SA viet Luthers teologi stor opmærksomhed. SA har dermed baggrund for en kritisk læsning af såvel Løgstrups Luther-reception som af Luther selv, og så vidt jeg kan vurdere, præsenteres vi i den foreliggende bog for en troværdig tolkning af såvel Løgstrup som Luther.

Det er Løgstrups tænkning og forfatterskab, som er udgangspunktet. SA har tidligere i sin beskrivelse af Løgstrups teologi givet udtryk for, at Løgstrup efter hans opfattelse i høj grad har ladet sig påvirke af Luthers teologiske tænkning. Det møder vi for eksempel i etik-lærebogen

Som dig selv og i præsentationen af Løgstrups tænkning i *Løgstrup*. Men nu er han så gået anderledes grundigt til værks og har viet en hel bog til projektet: at dokumentere i hvor høj grad Løgstrup er påvirket af Luther og hvor selvstændigt Løgstrup samtidig har forholdt sig til denne arv. Det projekt er efter mit skøn i høj grad lykkedes. Jeg har i alle tilfælde ladet mig overbevise.

I forhold til tidligere fremstillinger af forholdet mellem Løgstrup og Luther – også SA's egne – har han i den aktuelle bog i udstrakt grad inddraget Løgstrups efterladte papirer, som nu foreligger i digitaliseret form. SA's tese er, »at arbejdet med Luthers skrifter har haft en afgørende indflydelse på Løgstrups udformning af sin egen teologiske tænkning« (s. 12). Løgstrup betragtede ganske vist ikke sig selv som Lutherforsker, og hans beskæftigelse med Luther havde som mål at nå frem til en erkendelse af, hvad der for os i dag er den rette holdning (s. 12). Men

Løgstrups kendskab til Lutherforskningen var ikke desto mindre efter SA's skøn større end normalt antaget (s. 14).

Det er som sagt Løgstrups tænkning og forfatterskab, som er udgangspunktet, hvilket betyder, at det er temaer og synspunkter hos Løgstrup, som mere eller mindre bestemmer dispositionen. Men med dette udgangspunkt er SA's fremstilling ikke desto mindre struktureret på den måde, at han, hvad de enkelte temaer angår, først giver sin egen tolkning af de relevante Lutherskrifter – mere eller mindre knyttet til Løgstrups referater af de pågældende skrifter – inden han refererer og citerer Løgstrups anvendelse af dem (s. 15). Ad den vej opnås tre gevinster:

1. Vi får et indblik i hovedindholdet af en række væsentlige Luther-skrifter såsom *Om den trælbundne vilje* (s. 20-23), *Om verdslig øvrighed* (s. 31-36), *Om købmandshandel og åger* (s. 106) samt skrifter om ægteskab med mere.

2. Vi bliver præsenteret for centrale elementer af Løgstrups tænkning såsom hans sondring mellem det universelle og det specifikke i kristendommen (s. 17), hans tale om interdependens (s. 36), om magt (s. 39), hans afvisning af en specifik kristelig etik (s. 55f.) og meget mere.

Her og der i fremstillingen møder vi også andre tænkere, som Løgstrup har ladet sig påvirke af: Heidegger (s. 27), Franz Lau (s. 50), Ruben Josefson (s. 50), Knud Münster (s. 124-125), Gustaf Wingren (s. 143) og ikke mindst Kierkegaard, hvor især forholdet mellem Luther og Kierkegaard optager Løgstrup (s. 141-148).

SA forklarer i den forbindelse tilblivelsen af Løgstrups opfattelse af den etiske

fordring med, at Løgstrup groft sagt placerer Kierkegaards uendelige fordring i Luthers kalds-relationer (s. 147). Og i forbindelse med sin kritik af Kierkegaard gør Løgstrup også implicit en for hans tænkning helt afgørende skelnen gældende, nemlig mellem menneskelivets iboende skabte godhed – og det selviske menneskes onde nedbrydelse af godheden (s. 148).

3. Vi får en klar fornemmelse af, i hvor høj grad Løgstrups filosofiske og teologiske tænkning – inklusiv ændringerne i denne tænkning – er knyttet til arbejdet med Luthers skrifter. Ifølge SA nøjedes Løgstrup nemlig ikke med at gengive Luthers tanker, men arbejdede sig på grundlag af en kritisk læsning af Luther frem til sin egen opfattelse (s. 64). Man kan efter mit skøn i SA's bog finde mindst tre forskellige måder skildret, hvorpå Løgstrup forholder sig til Luthers teologi:

a) Eksempler på, at Løgstrup tænkning umiddelbart er påvirket af Luther-læsningen:

- Løgstrups skelnen mellem det universelle og det specifikt kristelige i kristendommen er ifølge SA inspireret af Løgstrups Luther-læsning (s. 17).
- SA påviser gang på gang, i hvor høj grad Løgstrups etik og hele teologi direkte og indirekte afspejler en luthersk ordningsteologi (s. 36-48 m.fl.).
- Løgstrups markante opfattelse af næstekærlighedsbuddet som en fordring, der gælder kristne såvel som ikke-kristne, er tæt forbundet med hans læsning og tolkning af Luthers overve-

jelser over de skabte ordninger og den naturlige lov (s. 62).

- For Luther er forholdet mellem den kærlighed, der i evangeliet er fordret og skænket, ifølge Løgstrup et brudt forhold. Det brydes af meget forskelligt, eksempelvis af det pågældende menneskes embede og stand (og af den samfundsstruktur, som de hviler i) (s. 69).
- Løgstrup er opmærksom på dobbeltheden i det verdslige. Det verdslige er for Luther både »ondt og djævelsk« og Guds skabte verden. Magten, som Gud har givet i embedet, har han givet for straffens skyld. At magten er betroet af Gud, adskiller ifølge Løgstrup Luthers forståelse af det politiske fra andre opfattelser – eksempelvis Grotius' og Machiavellis (s. 70). Til forskel fra Machiavellis opfattelse fremhæver Luther, at der til øvrighedens magt er knyttet en pligt til at håndhæve retten (s. 71). Men den egentlige mening med øvrighedens magt er tjenesten for næsten. Det er denne tjeneste, der gør øvrighedens embede til en Guds ordening. Med denne udtryksmåde afspejler Løgstrup Luthers centrale skelnen mellem det politiske herredømme som institution og den til enhver tid siddende hersker som person (s. 71).
- Efter SA's opfattelse er Løgstrup enig i hovedsagen i Luthers to-regimentelære, nemlig at de to regimenter skal holdes ude fra hinanden. Problemet er blot, at de lutherske teologer i Tyskland ikke blot har holdt fast i hovedsagen, men også i den fortidige klæde- dragt (s. 101). Tilsyneladende mener

Løgstrup, at den grundtvigske skelnen mellem kirke og skole udgør en nyformulering af sondringen mellem åndeligt og verdsligt (s. 102).

- Ifølge Løgstrup er det et afgørende træk ved Luthers teologi, at tro og tvang er modsætninger, fordi tro udsætter frihed (s. 132) – og dette udgør et tungvejende anliggende hos Løgstrup selv.
- Løgstrup betragter sin egen »skabelsesfilosofi« som en parallel til den almene gudsforståelse i Luthers nadverlære, som den kommer til udtryk i skriftet *Om Kristi nadver, bekendelse* (s. 135).
- Løgstrup bruger Luthers tale om Guds allestedsnærværelse til at belyse »tanken om Gud som magten til at være til i alt, hvad der er til« (s. 136).

b) Eksempler på afvigelser fra eller kritik af Luther:

- Ifølge Løgstrup kan vi ikke følge Luther i hans udmøntning af sondringen mellem de to regimenter. Det gælder hans sondring mellem sjæl-legeme eller indre-ydre. Heller ikke stænder-samfundets indelukthed passer til vor tid (s. 102). Andre steder gør han også opmærksom på, at revolution i dag ikke som for reformatorerne er truende kaos og undergang, og at der både er revolutioner begrundet i tanken om folkets suverænitet og revolutioner begrundet i en ideologisk udformet utopisk drøm (s.103f.).
- Den måske vigtigste ændring i Løgstrups etik i forhold til Luther er ifølge SA knyttet til begrebet om loven. Hvor

der for Luther er én lov – ganske vist med forskellig brug – skelner Løgstrup mellem den radikale fordring om uselvisk omsorg og de konkrete, foranderlige sociale normer (s. 63).

- Ifølge Luther (og Josefson) kan mennesket uden troen kun adlyde den naturlige lov på en egenkærlig måde. Men Løgstrup spørger (og repræsenterer dermed et grundtvigsk anliggende), om ikke-kristne ikke kan lyde loven for dens borgerlige retfærdigheds skyld og ikke kun for den private retfærdigheds skyld? (s. 58). Og det mener Løgstrup tydeligvis er tilfældet. Og ifølge Løgstrup indebærer sekulariseringen, at der kan leves et meningsfuldt liv uden kristendom. Den kristnes opgave er ikke at fordømme den ikke-kristnes liv som helt igennem selvretfærdigt (s. 59). Med Luthers terminologi er det muligt for ikke-kristne at efterleve lovens hensigt, hvilket Løgstrup finder manifesteret på børneopdragelsens og den politiske ledelses område. At mennesker kan handle på en sådan måde, at begge parter liv lykkes, skyldes en godhed i det givne menneskeliv (s. 60f.).
- Det er ifølge SA et centralt punkt i Luthers skelnen mellem de to regimenter, at Luther skelner mellem to former for næstekærlighed: den, de kristne i Guds rige viser, og som indebærer at lide uret, og den, der ytrer sig i den rette udøvelse af det verdslige regimente. Spørgsmålet er nu, hvad der ligger til grund for den sidste. Og her afviger Løgstrups forståelse fra Luthers. Hos Luther kommer den kærlighed, som

udspringer af troen, både til udtryk i det at lide uret og i varetagelsen af de verdslige kald og embeder. Hos Løgstrup varetages de verdslige kald om embeder imidlertid af den naturlige kærlighed, det vil sige efterlevelsen af den naturlige lov (s. 74).

- Men da den naturlige lov er identisk med den Guds lov, som mennesket møder i ordningerne, er det klart, at Løgstrup må sige: »Indholdet af *lex natura* er kærlighedsbuddet« (Franz Lau). Men hvis kærlighedsbuddet på en gang er kristendommens etik og indholdet af den naturlige lov, må konsekvensen lyde: »Den kristne bærer sig i det ydre ad som ethvert Menneske. Kærlighedsbuddet er heller ikke noget specifikt kristeligt, men er indholdet af *lex naturae*« (Ruben Josefson) (s. 55f.).
- Luther er derimod ikke i tvivl om, at der gives en kristelig etik, som blandt andet viser sig i villigheden til at lide uret (s. 127). Til det svarer Løgstrup, at der kun findes ét kærlighedsbud, og det omfatter kravet om villighed til at lide uret. Så i den forstand findes der ikke en særlig kristelig etik. Alligevel nægter han ikke, at der er forskel mellem kristne og ikke-kristne. Den ligger nemlig i, at de kristne adlyder buddet frivilligt, også hvor det indebærer villighed til at lide uret (s. 128).
- Løgstrup går i *Den etiske fordring* ind på Luthers ændrede syn på kætteri som et eksempel på »de sociale normers foranderlighed«, som den kommer til udtryk i sekulariseringen. Med udgangspunkt i Løgstrups hånd-

skrevne papirer vurderer SA, at den ændrede stillingtagen til kætteri nok er den af Luthers opfattelser, som Løgstrup klarest tager afstand fra. Løgstrup mener, at det, som leder Luther på afveje, er hans forestilling om, at det er øvrighedens opgave at tage sig af Guds ære. Dette skyldes den grundlæggende forestilling i Luthers samtid, at religion og samfundsstruktur hører sammen (s. 77-79). Men det må jo så forudsætte, at staten er religiøst funderet, in casu en kristen stat. Men det betyder, at Luther og de øvrige reformatorer kommer til at modsige et kernepunkt i den protestantiske opfattelse af forholdet mellem tro og politik (s. 80). Hvis man skulle nå frem til tanken om religionsfrihed, måtte man efter Løgstrups opfattelse opgive den centrale forestilling om, at det er øvrighedens opgave at beskytte Guds ære (s. 81). Når Løgstrup så stærkt forsvare sekulariseringen – den »religiøst irrelevante stat« – skyldes det netop, at kun på sekulariseringens betingelser kan tanken om evangeliets frihed få råderum (s. 82).

- Selvom Luther i skriftet om øvrigheden i to tilfælde åbner for passiv modstand, er Luthers overordnede synspunkt på det problem, man kan kalde modstandsret, at undersåtters modstand og oprør mod den verdslige øvrighed er aldeles forkastelig (s. 82). Løgstrup er i den forbindelse opmærksom på, at man på Luthers tid ikke kendte til den moderne tredeling mellem den lovgivende, udøvende og dømmende magt. Et angreb på fyr-

stens udøvende magt var således samtidig et angreb på hans lovgivende og dømmende magt. Og det er en af forudsætningerne for, at Luther vendte sig så voldsomt imod oprøret (s. 85). Luther giver imidlertid enkeltpersoner ret til i givet fald at optræde på øvrighedens vegne i bekæmpelsen af oprør. Hvilket giver Løgstrup anledning til at overveje, om ikke rollerne i helt ekstreme tilfælde kan byttes om, sådan at det er enkeltpersoner, der repræsenterer øvrigheden og retten, mens magthaverne repræsenterer rettens ophævelse. Det mener Løgstrup var tilfældet under naziregimet i Tyskland fra 1933-45 (s. 87-88). Hvornår et regime så har udartet sig i en sådan grad, at et oprør er berettiget, kan imidlertid ifølge Løgstrup ikke afgøres gennem en mekanisk anvendelse af et princip, men alene gennem et skøn. Men tilsyneladende har Luther ikke givet skønnet den rette plads i den slags spørgsmål, men brugte i stedet det udvortes kriterium, at oprør mod magthaverne altid er uret. Heri har Luther ifølge Løgstrup uret (s. 89).

- I *Den etiske fordring* påpeger Løgstrup, at Luthers forståelse af forholdet mellem seksualitetens ubetvingelighed og synd lider af, at Luther mangler en afgørende skelnen, nemlig mellem seksualiteten og den skikkelse eller form, som den enkelte giver den (s. 123). For Luther er der kun ægteskabet til at påvirke seksualiteten, ikke for at forme den i Løgstrups betydning, men kun for at holde den nogenlunde i tømme (124).

c) Eksempler på at ændringer i Løgstrups tænkning er fremkommet i forbindelse med arbejdet med Luther-tekster:

- I nogle udsagn vedrørende loven fastholder Løgstrup både Luthers tankegang og sprogbrug – Guds lov, embede, ordning. Men læser vi frem i Løgstrups forfatterskab, kan vi se, hvordan Guds 'materielle' lov bliver til den etiske fordring. Nu er den særlige lutherske, ordningsteologiske sprogbrug forsvundet. Men grundtanken er den samme, nemlig at den grundlæggende fordring, der møder mennesket i dets konkrete forhold til andre, er buddet om næstekærlighed (s. 48-49). Under besættelsestiden omtaler Løgstrup imidlertid den lutherske kalds- og ordningsetiks lov som livslove. Loven er blevet til livslove, i flertal. Ifølge Løgstrup er der love for de forskellige relationer, vi er placeret i til hinanden (s. 52). Af senere skrifter fremgår det, at Luthers ordningslov hos Løgstrup ikke længere er omformuleret til en række livslove, men til det ene absolutte bud om uselvisk varetagelse. Løgstrup er dermed kun et enkelt skridt fra den radikale fordring (s. 122).
- SA mener, at mens Løgstrup i *Den etiske Fordring* ny-formulerer Luthers kaldsetik, forfægter han i Norm og spontanitet en luthersk socialetik med fokus på økonomien. Og der kommer en række nye aspekter til i Løgstrups argumentation (s. 112), blandt andet idealdannelsen (s. 113), og han gør sig i øvrigt til talsmand for en socialistisk

økonomisk samfundsmodel snarere end en kapitalistisk (s. 114). Løgstrup fastholder også den lutherske tanke, at økonomien må have et agtværdigt formål, hvis dens usympatiske sider skal kunne accepteres. Men Luthers forståelse af den »kristelige købmand« er forsvundet hos Løgstrup (s. 115).

- Også den markante ændring i Løgstrups forfatterskab, som finder sted omkring 1970, og som er knyttet til forståelsen af skabelsestanken, kan ifølge SA knyttes til Løgstrups Lutherlæsning. Hvor skabelsestanken for Løgstrup tidligere handler om menneskelivets skabthed, betyder den i det sene forfatterskab altings eller universets skabthed. Den forudsatte skabelsesforståelse går fra at være antropologisk til at være kosmologisk. At Guds fordring er i tilværelsen mennesker imellem, er en grundtanke i *Den etiske fordring*, men nu tilføjer Løgstrup den tanke, at Gud er universets herre. Og i Skabelse og tilintetgørelse præsenterer Løgstrup sin udvidede opfattelse af forkyndelsens forudsætninger i tilknytning til Luther og under overskriften »tro og ontologi«. Han hævder her, at troen forudsætter en religiøs ontologi i form af tanken om, at Gud er altings skaber (s. 133 -134).
- SA gør med rette opmærksom på, at den forskydning i Løgstrups kristendomsforståelse, som svarer til hans metafysiske forståelse af skabelsestanken, kommer til udtryk i ganske drastiske formuleringer: »i kristentroen er Gud en anden i sin iværksættelse af sit rige, forjættet af Jesus af Naza-

reth, end han er i sit skaberværk«. Men han påpeger også, at Løgstrup for at beskrive forholdet mellem skabelsens og gudsrigetets Gud griber til Luthers vokabular: Med et opus proprium gør Gud sit hidtidige værk til et opus alienum (s. 140).

Som det er fremgået, har jeg ikke mange kritiske bemærkninger til SA's bog. Men lad mig alligevel afslutningsvis antyde et par stykker:

Selvom jeg er klar over, at det, som Løgstrup betegner som det specifikt kristelige, altså at mennesker i Jesus Kristus kan møde Guds tilgivelse (s. 17), ikke fylder meget i Løgstrups forfatterskab, kan jeg ikke skjule en undren over, at det specifikt kristelige kan beskrives på tre sider (ud af en samlet tekst på omkring

140 sider). SA's fagfelt er ganske vist etik og religionsfilosofi, og det er derfor naturligt, at han især har øje for disse aspekter hos Løgstrup og Luther. Men kunne et andet blik på Løgstrups forfatterskab have påvist større elementer af luthersk indflydelse på den specifikt kristelige del af Løgstrups forfatterskab, eksempelvis i hans prædikener?

Og sammenligner man den minimale betydning, som det specifikt kristelige ifølge SA's beskrivelse har i Løgstrups tænkning, med den overvældende betydning, det har i Luthers teologi, kunne man vel godt stille spørgsmål til SA's konklusion, at vi i Løgstrup møder en luthersk tænker (s. 149). Den Luther, som vi præsenteres for via SA's Løgstrup-læsning, må i alle tilfælde kunne karakteriseres som temmelig amputeret.